

SKAL VI FREDE ARBEJDER- BEVÆGELSEN?

Af Peter Ludvigsen

I maj sidste år efterlyste Kulturstyrelsen nye forslag til fredning med henblik på UNESCO's ønske om at inddrage den immaterielle kultur i Verdensarven. Røde pølser, folkedans, højskolesangbogen og hygge blev nævnt som forslag til nytænkning. UNESCO har nemlig gennem de senere år bestræbt sig på at give de traditionelle nomineringer til Verdensarven lidt mere fantasi og schwung: væk fra ruiner, borge, bræer, fine bycentre, templer, kirker o.l. Altså væk fra det, der alligevel altid bliver omtalt i turistbøgerne eller stiver den nationale bevidsthed af. Men nytænkningen går også på at skabe nomineringer med emner på tværs af de nationale grænser: transnational serienominering i UNESCO-terminologien. Allerede i 2008 startede Arbejdermuseet derfor sammen med Kulturstyrelsen et arbejde mod en transnational serienominering af arbejderforsamlingsbygninger – eller som de oftest kaldes "Folkets Hus" – til tentativlisten, UNESCO's forslagsliste.

I 1982 så en løftet LO-formand, Thomas Nielsen i sin afskedstale på LO's kongres i Falconer Centret i København tilbage på fagbevægelsens succesfulde historie med ordene: "Vi har sejret ad Helvede til... .. godt!" Tidligere blev kongresserne holdt i arbejderne forsamlingsbygning, Folkets Hus, som år tilbage var blevet for småt til de mange delegerede i fagbevægelsens succes. Og netop de efterladte forsamlingsbygninger havde siden midten af 1800-tallet været de politiske, sociale og kulturelle centre for den kamp, han nu mente, var vundet.

Da kampen for en tålelig tilværelse startede i midten af 1800-tallet var udsigten ellers ikke til sejr. Gennem mange årtier fik arbejderne

hverken tak eller anerkendelse for at flytte ind til byernes fabrikker og gennemgå en social, kulturel og fysisk ødelæggelse. Arbejderbevægelsen, som den langsomt blev opbygget over hele den industrialiserede Verden, blev det sociale, politiske og kulturelle våben, hvor en proletariseret klasse kunne samle kræfterne og fælles, men langsomt skabe en sammenhængende, tålelig og forståelig tilværelse. Den kamp blev gennem årtierne organiseret med rod i Folkets Hus eller Casa Popular, Trades Hall, Maison du Peuple, Bourse du Travail, Gewerkschaftshaus, Volkshaus, Labor Party Hall...

Selv om arbejderne forsamlingsbygninger over hele Verden naturligvis er fysiske, er deres kulturelle og politiske indhold frem for alt et markant eksempel på immateriel kulturarv. I de seneste årtier har arbejderne kulturarv overhovedet ikke været inde i billedet, når der skulle uddeles anerkendelse med nominering til Verdensarv, så det var oplagt for Arbejdermuseet at gå i gang med at få ændret på det. Det skulle vise sig at blive en detektivopgave af karat at skaffe overblik og på verdensplan opspore eksempler, der ikke var ødelagt og som kunne opfylde UNESCO's mange specifikke, kvalificerende krav. Og da overblikket var skabt skulle ledelsesmæssig uduelighed vise sig at blive et uventet, men betragtelig forhindring for at få arbejderkultur på tentativlisten til Verdensarven.

Der findes ikke én eneste samlet beskrivelse af Folkets Hus på verdensplan, selv om der i begyndelsen af 1930'erne eksisterede mere end 2000 af dem i Europa, Amerika og Australien. Bortset fra Japan, hvor tanken om et samlingssted for arbejderne uden for fabrikken var helt fremmed for den japanske kultur, lå de spredt over hele den industrialiserede verden, som den så ud dengang. Kulturarv af "universel betydning" er netop et af kriterierne på UNESCO's møjsommelige stige mod en nominering til tentativlisten.

Arbejderbevægelsen – national eller international – har altid været orienteret mod samtiden eller fremtiden. Her lå kampen for bedre forhold. Og fraset få undtagelser har den næppe været nogen historisk interesse. Men historien vokser jo stille og roligt, som bondens mødding, og når succesen kan lugtes, kommer overraskelsen, selv for lederne: Vi har sejret ad Helvede til.

Men inden da var det gået i mange retninger og mildt sagt op og ned i mere end hundrede år.

Verdens første arbejderforsamlingsbygning blev – af alle steder – bygget i Melbourne i Australien i 1859 af "8-timers-mændene". De sociale ideer var kommet til Australien med det emigrerede proletariat og

de deporterede, som "industriens vugge" i Storbritannien skilte sig af med. Og her i den nye verden blev 8-timers arbejdsdag gennemført i april 1856. Først i 1889 blev 8 timers arbejde, 8 timers frihed og 8 timers søvn "8-8-8" et fælles krav i den internationale arbejderbevægelse. I de fleste europæiske industrilande blev den gennemført i de første årtier af 1900-tallet, aldrig i England og er stadig ikke accepteret i en række af de nye industrilande. Og med årene er "8-8-8" glemt som symbol: I Sydney åbnede arbejderne i 1800-tallet en cafe "8-8-8" over for Trades Hall, begge eksisterer stadig. Cafeen hedder stadig "8-8-8", men er nu et kinesisk cafeteria og take-away i total, farvet neon og navnet efter de flestes mening et eller andet spøjst kineseri.

Arbejderbevægelsen i Australien var stærk i de første år, fordi der var rigtig langt til strejkebrydere i konfliktsituationer. Anderledes i både Nord- og Sydamerika, hvor den aldrig har fået en væsentlig rolle i samfundet eller ind imellem fik karakter af operette eller 100 års ensomhed.

Men med Folkets Hus som centrum blev i Europa fra midten af 1800-tallet, og indtil Thomas Nielsen stod på talerstolen for sidste gang, i hovedtræk udviklet tre modeller for den faglige, politiske og kulturelle kamp: en britisk, en germansk-nordeuropæisk og en latinsk-sydeuropæisk. Den britiske blev som den ældste forbudt gennem flere årtier, men også den løsest organiserede.

Verdens ældste arbejderforsamlingsbygning blev indviet her d. 24. maj 1859. Den nuværende bygning er bygget i flere etaper fra 1872 til 1922 og er fortsat verdens ældste eksisterende. Arkitekten Joseph Reed byggede adskillige monumentale bygninger i Melbourne i sidste halvdel af 1800-tallet, heriblandt i 1888 til verdensudstillingen lidt længere nede ad gaden Royal Exhibition Hall, der i dag er en af Australiens få UNESCO Verdensarv.

Den nordeuropæiske model skabte fra midten af 1800-tallet ret hurtigt en arbejdsdeling: den faglige del tog sig af løn- og arbejdsvilkår, den politiske af det parlamentariske, mens den socialistiske forbrugerkooperation spillede en vekslende rolle i de forskellige lande. Den socialdemokratiske styrede fagbevægelse i Norden og Tyskland fik efter 1. Verdenskrig en samfundsbærende rolle, optrådte langt hen ad vejen samlet og stærkt og skabte i de år de spæde ansatser til velfærdsstaten.

I Holland og Belgien var fagbevægelsen mere splittet, og kooperationen stod derfor som oftest for bygning og drift af forsamlingsbygningerne. I Belgien i byen Jolimont i mineområdet Wallonien blev den første europæiske arbejderforsamlingsbygning bygget i 1872. Den findes ikke længere.

Den sydeuropæiske model blev hurtigt anarkistisk/syndikalistisk orienteret og mere revolutionær end den nordeuropæiske, stærkt politisk orienteret med store generalstrejker og meget vekslende resultater. I Frankrig kostede de socialistiske og faglige kampe gennem 1800-tallet mere end 100.000 menneskeliv.

Selv om der er meget store variationer i den rolle, som de mange hundrede Folkets Hus spillede over hele verden, er den kulturskabende funktion ensartet alle vegne gennem mere end 100 år. Politiske forhold kunne ganske vist vende op og ned på det hele, som tilfældet var i Tyskland, hvor nazisternes SA tropper erobrede hvert eneste af de flere hundrede Volkshäuser d. 2. maj 1933, kl.10. I Spanien, Portugal og Italien

Arbejdermuseet i København er indrettet i Arbejdernes Forenings og Forsamlingsbygning fra 1879-Bygningen blev overtaget af Arbejdermuseet i 1982 og fredet i 1983.

eroderede fascisterne arbejderbevægelsen i mellemkrigstiden. På næsten bizar vis kunne staten i Frankrig fra 1884 bygge Bourse du Travail og overdrage den frit til arbejderne få år efter det vanvittige blodbad i Pariserkommunen. I de kommunistiske lande i Østeuropa forsvandt de alle, fordi staten jo alligevel sørgede for det hele og ingen påtog sig et ansvar.

Rigtig mange huse er forsvundet gennem historien, så det viste sig vanskeligt for os på Arbejdermuseet at skaffe overblik. Vi besluttede derfor at koncentrere os om bygninger, der fungerede som en del af den socialistiske arbejderbevægelse i årene fra 1900 til 1940. De skulle have integritet, være bygget af arbejderne til arbejderne og helst stadig anvendt af dem. Autenticiteten var et andet væsentligt kriterium. Efter 2. Verdenskrig er rigtig mange bygninger blevet moderniseret til ukendelighed, solgt, lukket eller revet ned som følge af de ændringer også arbejderbevægelsen har gennemgået i de fleste lande siden da. Dermed er den symbolværdi, integritet og autenticitet, der er et krav for bl.a. den fredning, der er en forudsætning i UNESCO-sammenhængen, forsvundet.

Af de ca. 2000 forsamlingsbygninger, som fungerede omkring 1930 fandt vi gennem et systematisk og møjsommeligt opsporingsarbejde frem til 58 huse i 23 lande, som kunne være af interesse. Efter nærmere gennemgang udvalgte vi 19 fredede huse med høj integritet, autenticitet og gerne også arkitektonisk værdi. De blev nærmere dokumenteret og besøgt i 2010. Resultatet heraf blev i 2011 en indstilling til Kulturstyrelsen i Danmark om at fortsætte arbejdet med 9 bygninger mod en transnational serienominering til tentativlisten til UNESCO's Verdensarv. Det er med megen sandsynlighed de sidste 9 bygninger i verden som kvalificeret og varieret kan fortælle arbejderklassens fælles kulturhistoriske kamp for en bedre verden. Og de er også den sidste mulighed for at få arbejderkulturen placeret på Verdensarven.

Verdens første arbejderforsamlingsbygning, Victorian Trades Hall i Melbourne blev i 1874 erstattet af en ny bygning i fornem koloniklassicisme. Den er i dag velbevaret og verdens ældste forsamlingsbygning, i fuld funktion og først og fremmest symbolet for 8 timers arbejdsdag.

Den næstældste er Arbejdernes Forsamlingsbygning i København fra 1879. Den ejes i dag af Arbejdermuseet, som ikke kun i udstillingerne, men også gennem de forskellige tidssnit i restaureringen af festsal, facaden og Cafe- og Ølhalle i kælderen, fortæller mere end et hundrede års intens arbejderkulturhistorie. Symbolværdien er ikke i museet, men i den fredede bygning.

Socialist Labor Hall hed den, da 700 indviede den d. 28. november 1900. Socialist gled ud ved genindvielsen i 1994. Til gengæld blev den National Historical Landmark.

I den lille by Barre i Vermont i USA findes det bedst bevarede eksempel på en arbejderforsamlingsbygning i Nordamerika. Den er beskeden og med en omtumlet historie, ligesom den amerikanske fagbevægelse. Socialist Labor Party Hall blev bygget af italienske granitarbejdere i 1900. De største granitbrud i USA lå dengang i Barre. Italienerne havde taget de socialistiske ideer med hjemmefra, men var ikke velstående nok til at bygge huset i granit, der var dyrere end almindelige mursten. Under krisen i trediverne hørte granitbrydningen op, flere strejker var blevet nedkæmpet af Nationalgarden, så i 1936 gik huset fallit og blev lager for frugt og tomater indtil 1994. I 1995 gjorde midler fra forbundsregeringen og en række fonde Barre Historical Society i stand til at købe bygningen, som blev restaureret omhyggeligt, indviet med en koncert af Pete Seeger og er nu mødested for hele egnen.

I 1883 blev der fundet sølv i ørkenen 1200 km vest for Sydney i Australien. I løbet af ti år voksede Broken Hill fra det rene sand til 20.000 indbyggere. Allerede i 1886 dannede minearbejderne en fagforening. Delstatsregeringen stillede en grund til rådighed og grundstenen til Trades Hall and Literary Institute blev lagt i 1892. Arbejdskonflikter udsatte byggeriet og Trades Hall – nu uden Literary Institute – blev først taget i brug i 1905.

Den smukke bygning i lokal victoriansk klassicisme står der stadig i dag med sin fortælling om minearbejdernes meget lange kamp for arbejdsforhold, som ikke invaliderede dem på få år. Sølvet er væk. Det er mineselskabet også, men er stadig verdens største. Minearbejdernes fagforening er en svag skygge af sig selv. Men byen er et særdeles velbevaret og fascinerende monument over fordums kortvarige storhed. Den nu meget lille fagforening ejer og vedligeholder stadig den fredede bygning

for stats- og fondsmidler. Trades Hall blev fredet i 1987 og hele byen i 2014. Der er rigtig langt derud.

Sverige er et af de lande, der i dag har flest velbevarede Folkets Huse. I 1905 ville de svenske arbejdsgivere med en storlockout én gang for alle knægte den unge svenske arbejderbevægelse. I Motala varede konflikten på Motalas Mekaniska Verkstad et halvt år. Så kom alle i arbejde igen – undtaget snedkerne.

De lockoutede snedkere fik af fagforeningerne til opgave at bygge Folkets Hus vid Motala Verkstad. Huset stod færdigt i 1907, naturligvis i træ i smuk provins Art Nouveau og står i dag som et meget stærkt symbol på arbejderbevægelsens succes i “folkhemmet”. Det nu fredede Gamla Folkets Hus blev i 1970erne for småt og erstattet af et nyt, moderne Folket Hus i centrum nede ved søen og Gøta-kanalen. Men det gamle bruges stadig ved højtider og til fester og bevares omhyggeligt af den lokale fagbevægelse.

Mens Finland endnu var en del af Rusland blev det første Folkets Hus bygget i Åbo i 1899. I den særprægede finske nationalromantiske stil byggede fagforeningerne i Helsinki i 1908 forsamlingsbygningen Paasitorni – “Klippetårnet”, bygget af den klippe, det står på. Året efter den finske selvstændighed i 1917 udbrød borgerkrigen mellem de hvide og de røde.

Forsamlingsbygningen blev centrum for de røde og kraftigt beskadedet mod krigens slutning i et bombardement af tysk artilleri. Bygningen blev omhyggeligt genopbygget og er i dag et nænsomt restaureret

Det tog minearbejderne 7 år at bygge Trades Hall i Broken Hill efter den lokale arkitekt Tom Jackson tegninger. Mødesalen til højre var vigtigst og blev bygget først. Uden for billedet til højre var indrettet en arena til boksning.

Ingeniør Lars Kålmorten arbejdede på Motalas Mekaniska Verkstad og tegnede umiddelbart efter lock-outen Folkets Hus for fagforeningerne, så de stadig lock-outede snedkere kunne bygge huset.

konferencecenter, ejet af den finske fagbevægelse. Rigtig mange af de eksisterende forsamlingsbygninger, som vi fandt frem til i vores undersøgelse, er blevet amatøragtigt moderniseret af fagbevægelsen for at give et indtryk af at følge med tiden. Derved har de fleste mistet både identitet og autenticitet og er blevet ødelagt som muligt symbol på arbejderne kulturhistorie i Verdensarvssammenhængen. Paasitorni er et af de meget få eksempler, hvor en fagbevægelse har formået at skabe en moderne og effektiv drift i samklang med en dygtig restaurering, som har formået at fastholde den historie, som arbejderbevægelsen for det meste ikke har evnet at identificere sig med.

I 1920 eksisterede der omkring 175 arbejderforsamlingsbygninger i Belgien, flest i mineområde i Wallonien. Mange af husene blev bygget af den velstående og velfungerende belgiske forbrugerkooperation. Således byggede kooperationen i Gent to forsamlingshuse for den socialistiske fagbevægelse. Det ene har stadig en meget flot Art Nouveau facade, men er overtaget af kommunen og indvendigt omdannet til et moderne socialkontor i laminat og neon. Det andet har overlevet historiens tilfældigheder.

Feestlokaal van Vooruit, blev bygget i 1913 i en både ud- og indvendig smukt gennemført Art Nouveau. Det blev sammen med Folkets Hus i Bruxelles i årtier model for Folkets Hus bevægelsen i en række latinske lande. I disse lande eksisterer kun få af bygningerne. En væ-

Paasitorni blev bygget i to omgange efter Karl Lindahls tegninger. Tårnet og bygningen til venstre fra 1908 blev svært beskadiget under borgerkrigen og genopbygget af Lindahl i 1919, udvidelsen til højre kom til i 1924.

sentlig grund hertil er den særlige konstruktion, hvor det var forbrugerkooperationen, som bygger husene og stillede dem til rådighed. Så længe det gik fint for forbrugerkooperationen, gik det fint for fagbevægelsen og Folkets hus. I Belgien spillede den store historie ydermere en rolle. Feestlokaal van Vooruit med bl.a. plads til 868 i den store teatersal, blev derfor aldrig indviet. Første Verdenskrig brød ud inden, og lokalerne blev inddraget af de allierede til at huse et canadisk husarregiment. Under Anden Verdenskrig blev huset hovedkvarter for de tyske besættelsestropper i regionen. Efter krigen mistede især kooperationen sin rolle i Belgien, og huset har været igennem en næsten ruinerende

Ferdinand Dierkens tegnede det meget rummelige Feestlokal van Voorruit. Bygningen har 11 etager og i alt 367 rum, heriblandt teatersalen med plads til 868 tilskuere.

nedtur, men står i dag som et fint restaureret, fredet kulturcenter – nu i samarbejde mellem stat, kommune og fagbevægelse.

Das Gewerkschaftshaus i Frankfurt blev bygget i 1929 og erstattede et ældre hus på samme sted fra 1907.

I mellemkrigstiden var tysk fagbevægelse stærk, velstående og langt hen ad vejen indflydelsesrig i store dele af Europa. Gewerkschaftshaus i Frankfurt er et særlig fint udtryk for arbejdernes historiske kultur, fordi det er skabt i et samarbejde mellem den socialdemokratiske bevægelse og den socialistisk orienterede Bauhaus skole i en symbiose mellem socialisme og æstetik.

Huset fungerer stadig med forbundskontorer, men festsalen nåede aldrig at blive bygget før nazisterne erobrede bygningen i 1933. Da fagbevægelsen efter krigen igen fik pusten, var tiden løbet fra fortsættelse af byggeriet, men alligevel er bygningen som nævnt et meget rent og præcist eksempel på samspillet mellem nytænkende, socialt orienteret arkitektur og ideerne i den socialdemokratiske arbejderbevægelse.

Behovet for egne mødesteder for arbejderne var en af erfaringerne fra tiden under Bismarcks socialistlove, der forbød fagforeningsvirksomhed fra 1878 til 1891. Den første arbejderforsamlingsbygning blev bygget i Berlin i 1900. I de følgende årtier eksploderede byggeriet af arbejderforsamlingsbygninger nærmest i Tyskland og i 1930 lå der praktisk talt et i centrum af hver større tysk by, i alt omkring 200 over hele landet.

Bombardementerne under krigen var ofte koncentreret om byernes centrum, og mange af forsamlingsbygningerne blev ødelagt og ikke genopbygget efter krigen, hvor behovet havde ændret sig. Resterne blev for det meste solgt til andre funktioner. I DDR blev bygningerne overflø-

Bauhaus arkitekten Max Taut byggede Gewekshaus så solidt, at amerikanerne i det udbombede centrum af Frankfurt blot behøvede at sætte nyt glas i vinduerne for at bruge bygningen som hovedkvarter i de sidste dage af Anden Verdenskrig.

Borgmesteren fra Folkefronten byggede huset til arbejderne i Art Déco Bordelaise, tegnet af arkitekten Jacques d'Welles. Billedhuggeren Alfred Janniot skabte facaderelieffet, der symboliserer Bordeaux, dens rigdom og med byvåbenet øverst. Teatersalen til 1100 tilhørere blev smukt og belærende dekoreret af maleren Jean Dupas i 1939. I 1994 var bygningen så forfalden at øverste etage med kontorerne kollapsede og teatersalen blev indrettet med kabiner til kontorer.

dige i systemet. Mange står stadig – indrettet til lejligheder, kontorer eller skoler.

Under Folkefrontregeringen i Frankrig i midten af 1930'erne fik arbejderne på få måneder gennemført flere forbedringer, end tilfældet havde været gennem næsten 100 års mange voldsomme konflikter. I 1938 indviede den socialistiske borgmester i Bordeaux Bourse du Travail og overdrog huset til fagforeningernes fri brug som et “palads for folket... som i sandhed har ret til at drage fordel af den kunst og velstand, som det bidrager til at skabe”.

Efter pariserkommunen fik arbejderne i 1884 igen tilladelse til at danne fagforeninger. Som en slags repressiv tolerance opfordrede staten samtidig byrådene til at bygge arbejderforsamlingshuse – Bourse du Travail – og stille dem til rådighed for fagforeningerne. I Bordeaux blev det bygget så sent som i årene 1935-39 og også her stillet til rådighed for fagforeningerne, som populært sagt kun skulle betale porto.

Den både smukke og bastante Art Déco bygning ejes stadig af kommunen og bliver fortsat stillet til rådighed for fagforeningerne. Den er meget rigt dekoreret indvendig og rummer meget fine arkitektoniske

og symbolske kvaliteter, men er i tydeligt forfald i en by, hvor fagbevægelsen hverken er velstående eller historisk forstående og hvor det konservative bystyre er mest interesseret i gågaden det flotte merkantile havneområde, der er UNESCO Verdensarv.

Disse 9 bygninger blev af Arbejdermuseet i 2011 indstillet til Kulturstyrelsen til videre arbejde mod optagelse på tentativlisten. Umiddelbart efter fik Arbejdermuseet en ny ledelse, som ikke kunne fastholde processen mod en nominering til tentativlisten.

Projektet er i den danske sammenhæng tæt knyttet til Arbejdermuseet. Museet fik igen i 2014 ny direktør, og i Kulturstyrelsen iagttages nu en afventende position, så nomineringsmuligheden ikke helt tabes på gulvet. På grund af stilstanden vil det til en vis grad blive nødvendigt at genopbygge det internationale netværk, som sådan et projekt nødvendiggør. En fortsættelse nødvendiggør samtidig en endnu grundigere dokumentation af hver af de involverede bygninger, deres ide, arkitektur, historiske funktion og symbolværdi for de enkelte landes arbejderkultur og arbejderhistorie. Op til den kunstige koma har projektet naturligvis krævet store ressourcer, men det er nødvendigt at skaffe flere for at fortsætte en kvalificeret proces mod optagelse på tentativlisten.

Bygningerne, deres symbolværdi og vigtige fortælling om arbejdernes kulturhistorie ligger der stadig, men det er ved at være sidste chance for at blåstemple arbejderhistorien ved at gøre den til Verdensarv.

Museumsassistent Vagn Buchmann assisterede i årene 2008-10 i den omfattende research.

Indstillingen til Kulturstyrelsen er med udførlige noter trykt i:

· Peter Ludvigsen: Arbejdermonumenter. Arbejdernes Forsamlingsbygninger og UNESCO's Verdensarv, i Arbejdermuseets Årbog 2010, s. 6-36.

Indstillingen blev endvidere grundigt bearbejdet i:

· Peter Ludvigsen: Workers' assembly halls as a proposition for UNESCO's World Heritage, i International Journal of Heritage Studies, Vol. 19, No.5, July 2013 s. 408-39.

For nylig har International Institute of Social History (IISH) i Amsterdam startet en interessant inventering af Folkets Huse i Europa (<http://peopleshouses.eu/en>). Projektet er i sin vanskelige start, og indtil videre har Holland og Belgien en meget dominerende position, som især for Hollands vedkommende ikke svarer til virkeligheden. Det skyldes bl.a. at Folkets Hus ikke er kategoriseret, hvorfor en bred vifte af fagforeningsbygninger er kommet med. Samtidig forekommer en del både historiske og geografiske fejl, som forhåbentlig bliver rettet i den videre proces.

Peter Ludvigsen, mag.art.
Tidligere direktør for Arbejdermuseet og ABA
email: petersludvigsen@gmail.com